

T O M F I L I P S

Istina

Kratka istorija
potpunih sr*nja

Preveo
Nenad Dropulić

■ Laguna ■

Naslov originala

Tom Phillips

TRUTH

A Brief History of Total Bull**t

Copyright © 2019 Tom Phillips

The right of Tom Phillips to be identified as the Author of the Work has been asserted by him in accordance with the Copyright, Designs and Patents Act 1988

Translation copyright © 2021 za srpsko izdanje, LAGUNA

*Mojim roditeljima,
koji su me oduvek učili vrednostima istine.*

*Inače, samo da znate, provalio sam da ste vi zapravo
bili Vila Zubička.*

Božić-Bata će se naljutiti kad sazna da ste lagali.

O autoru

Tom Filips je pisac i novinar iz Londona. Urednik je „Ful fakta“, britanske nezavisne organizacije za proveravanje činjenica; pre toga bio je glavni urednik britanskog ogranka američke kompanije za internetske medije „Bazfid“. Njegova prethodna knjiga *Ljudski rod: kako smo sje*ali sve što smo mogli* (istorija neuspeha kroz vekove) objavljena je 2018. i prodana u trideset zemalja. Tokom karijere bio je komičar, radio je na televiziji, u parlamentu i bio je tajni agent. Jedna od ovih činjenica je laž.

„Najupečatljivija protivrečnost naše civilizacije jeste temeljno poštovanje prema istini na rečima i potpuno zanemarivanje istine u praksi.“

Viljalmur Stefanson, *Pustolovine u greškama*, 1936.

Piščeva napomena

Ovo je knjiga o neistinama. To znači da sam iz vrlo očiglednih razloga prethodnu godinu proveo u stanju gotovo neprestane strepnje.

Knjiga se bavi historijom, a historija je uvek dovoljno zapetljana, puna privremenih istina, poluistina i najobičnijih mitova. U svojoj prethodnoj knjizi, koja je govorila o neuspehu, napisao sam: „Izgledi da u ovoj knjizi o glupostima nema gluposti su, iskreno rečeno, gotovo nikakvi.“ (I, da, od tada smo pronašli neke gluposti u knjizi, srećom, ne naročito strašne). Ako je pisanje knjige o neuspesima delovalo kao izazivanje Bogova sudbine, onda je izbor neistina za sledeću temu u osnovi nuđenje Bogovima praznog gola. A da budemo iskreni, Bogovi sudbine teško da će promašiti prazan gol s dva metra. Ne u ovakvoj formi u kakvoj su.

Prema tome, da, u ovoj knjizi će sigurno biti nekih grešaka. Dao sam sve od sebe da ih izbegnem; proveravao sam sve po dva i tri puta, vraćao sam se izvornim dokumentima kad god je to bilo moguće, trudio sam se da zaobiđem klopke preteranog tumačenja. Fusnote će vam pomoći da

sami proverite činjenice (i ja vas podstičem da to činite). No, *nešto* će se ipak provući. Greške su neizbežne; možemo samo da se trudimo da ih bude što manje, da ih priznamo i da ublažimo njihove posledice. To je takođe cilj ove knjige! S tim u vezi, ako uočite materijalnu grešku, makar i najsitniju, molim vas, pošaljite mi imejl na truth@tom-phillips.com. Dopunjavaću tekući spisak ispravki na tom-phillips.com/mistakes-and-regrets/

SADRŽAJ

Uvod: Trenutak istine	15
Prvo poglavlje: Poreklo privida	23
Drugo poglavlje: Dobre stare lažne vesti	45
Treće poglavlje: Doba pogrešne informisanosti	71
Četrto poglavlje: Lažna brda i doline	107
Peto poglavlje: Manifest prevare	129
Šesto poglavlje: Zvanično i prijateljsko laganje	163
Sedmo poglavlje: Sumnjiva posla	185
Osmo poglavlje: Obične opšte samoobmane	205
Zaključak: Prema istinitijoj budućnosti	221
Izjave zahvalnosti	235
Napomene	239

Uvod:

Trenutak istine

Serete kao foka.
Čekajte! Ne idite. Ovo je grozno za početak knjige
– izvinjavam se.

Nisam napao vas lično. To je naročito tačno, ako listate ovu knjigu u knjižari i razmišljate da li da je kupite. Treba da je kupite! Veoma ste mudri! Osim toga, duhoviti ste i elegantni. Da budemo jasni, nema u vama ničega što bi vas obeležilo kao naročito nepouzdanu osobu sklonu lažima. (Osim ako slučajno niste profesionalni varalica, u kom slučaju – hej, uživaćete u Petom poglavlju.)

Pa ipak, puni ste govana: lažovčina ste, serete i gotovo sigurno na stotine načina, krupnih i sitnih, niste u pravu u vezi sa svetom u kom živite. No, nemojte da se osećate loše zbog toga – ovo je vrlo važno – zato što su i svi ostali isti takvi. A u duhu potpune otvorenosti reći ću da sam takav i ja.

Ono što hoću da kažem jeste da mi, kao ljudska bića, provodimo svakodnevicu plivajući u moru besmislica, poluistina i bezočnih laži. Lažemo i lagali smo. Naš društveni život zasniva se na postojanom protoku sitnih dobronamernih

laži. Redovno nas varaju političari, mediji, prodavci i drugi, a prava nevolja je u tome što to radi, ima dejstvo: vrlo lako nasedamo na dobro oblikovanu laž. Možda najbrojnije laži su one koje govorimo samima sebi.

Upravo sada gde god se okrenete videćete zloslutna upozorenja da živimo u dobu „postistine“. Oksfordski rečnik proglasio je „postistinito“ za Reč godine 2016. Godinu dana kasnije čak tri knjige pod naslovom *Postistina* objavljene su u Velikoj Britaniji *istog dana*. Političari sve nekažnjene iskripljuju istinu, izvrću istinu i lažu. Javnosti su, rečeno nam je samouvereno „stručnjaci dojadili“. Internet je pretvorio naše društvene živote u bojno polje pogrešnih informacija, do te mere da više nismo sigurni da li je naš teča Džef stvarna osoba ili ruski bot.

Pošteno govoreći, prilično je lako shvatiti zašto ljudi misle da živimo u vremenu otpornom na činjenice. Uzmimo jedan prilično očigledan primer: Sjedinjene Države su četiri godine imale predsednika koji svakodnevno laže – a možda to čak i nisu laži. Možda on jednostavno ne zna šta je istina i ne zanima ga da to sazna. Posledice su manje-više iste. Prema nalazima ekipe za proveru činjenica *Vašington posta*, do trenutka pisanja ove knjige predsednik Tramp izgovorio je 10.796 „lažnih ili zavaravajućih tvrdnji“ za 869 dana otkako je stupio na dužnost,^{1*} posle, kako su se izrazili, „godine nezapamćene obmane“.²

To je u proseku više od deset neistina svakog dana, a po svemu sudeći stopa laganja kao da samo raste kako vreme odmiče. Prešao je broj od pet hiljada laži zahvaljujući posebno

* Brojevi u tekstu označavaju napomene, koje sadrže spisak literature korišćene u knjizi. Fajl sa napomenama nalazi se na sajtu Lagune www.laguna.rs u odeljku *Istina*. Nazivi knjiga i imena autora dati su u originalu i u elektronskoj formi radi lakše pretrage na internetu.

snažnoj bujici sranja od 7. septembra 2018, kada je izgovorio čak sto dvadeset pet laži ili zavaravajućih tvrdnji (prema nalazima *Vašington posta*³) za svega sto dvadeset minuta. To je više od jedne laži u minutu. A ni to mu čak nije bio najnepošteniji dan – tu sumnjivu krunu nosi 5. novembar 2018, dan uoči opštih izbora; tog dana *Vašington post* zabeležio je 139 netačnih tvrdnji tokom tri predizborna mitinga.

To, možemo slobodno reći, nije baš normalno. No, da li to znači da živimo u vreme postistine? Ja kažem da ne.

Nemojte pogrešno da me shvatite. Ne pokušavam da vas ubedim da bivši predsednik nije do pucanja krcat govornima u stotinama hiljada aroma – naravno da jeste! No, postoji jedan jednostavan problem s idejom da živimo u doba postistine: da ideja znači da je u nekom trenutku postojalo „istinito doba“.

Na nesreću, dokazi o postojanju takvog doba su... ovaj... u najmanju ruku slabašni. Pomisao da smo nedavno ostavili za sobom nekakvo zlatno doba doslednog poštenja i strastvene odanosti tačnosti i dokazima je, da kažemo otvoreno, najobičnije sranje.

Tako je, danas smo okruženi nebrojenim besmislicama. Svi tome doprinosimo na neki način, manje ili više; svi prenosimo neutemeljene glasine, svi smo pritisnuli taster za deljenje ili retvitovanje ne proverivši izvor zato što je nešto privuklo naše lične pristrasnosti.

No, uprkos onome što ste možda čuli, takvi smo već vrlo vrlo dugo.

O tome govori ova knjiga: o istini i svim domišljatim načinima na koje je ljudska vrsta kroz istoriju uspevala da je izbegne. To nije ništa novo. Donald Tramp ni izdaleka nije prvi političar koji rasipa laži na sve strane kao pokvarena baštenska prskalica. Nije nam oduvek bio neophodan

Fejsbuk da širimo neproverene i netačne glasine od usta do usta. Otkako postoje mogućnost brze zarade i naivci na kojima se može zaraditi, uvek je bilo nekoga spremnog da kreativno barata činjenicama kako bi ljudima uzeo novac.

Naravno, nikad nije bilo lako tačno definisati šta je istina – i šta nije. Tu su i druga pitanja, na primer... otkuda stižu te laži? Je li lažljivost usađena u ljude i ljudsko društvo? Jesu li ljudi jedina stvorenja koja lažu? Time ćemo se pozabaviti u prvom poglavlju, *Poreklo privida*, u kom ćemo istraživati finu razliku između „laži“ i „sranja“, otkriti neočekivane činjenice da postoje i druge vrste laži osim dobronamernih i nevinih, i razmatrati zastrašujuću činjenicu da je mnogo lakše grešiti nego biti u pravu.

Već nekoliko stoleća industrija vesti je jedan od naših glavnih izvora informisanja u svetu. Novinarstvo je, kažu, prvi nacrt istorije – ali, kao što ćemo videti, to je vrlo često grozan prvi nacrt, onakav nad kakvim urednici čupaju kosu s glave. Razmotrićemo poreklo naše nezajažljive žudnje za vestima u drugom poglavlju, *Stare dobre lažne vesti*, u kom ćemo sresti mrtvaca koji nije mrtav i otkriti da naše moderne strepnje zbog nepouzdanih izvora vesti i pretrpavanja informacijama nisu baš tako moderne kao što smo mislili.

Posao s vestima počeo je skromno, ali nije dugo ostao takav – brzo se razvio u industriju koja je korenito oblikovala naša društva i naš pogled na svet. No, to ne znači i da su same vesti postale pouzdanije. Od Velike Mesečeve prevare iz 1835. (kada je njujorški *San* izazvao nacionalnu senzaciju nizom potpuno izmišljenih članaka o tome kako je čuveni astronom ser Džon Heršel otkrio složenu civilizaciju na Meseću) do potpunih sranja o kadama za kupanje, Hitlerovim dnevnicima i ozloglašenom serijskom ubici mačaka koji je opsedao Krojdon, mnogo onoga što smo čitali o događajima

u svetu bilo je potpuna glupost. To ćemo pogledati u trećem poglavlju, *Doba pogrešne informisanosti*.

Ne samo što smo grešili u vezi s onim što se događa u svetu, nego smo vrlo malo šta tačno znali i o samom svetu. U četvrtom poglavlju, *Lažna brda i doline*, krenućemo na putovanje kroz nekoliko vekova, ovaj, „kreativne geografije“. Bilo da je reč o ogromnim planinskim vencima koji ne postoje, neverovatnim pričama o mitskim zemljama ili o istraživačima koji možda i nisu bili u mestima za koja su tvrdili da su ih istraživali, videćemo kako je naše mape oblikovala činjenica da je tradicionalno prilično teško otići i proveriti kada ljudi izmišljaju koješta o drugom kraju sveta.

Tu činjenicu je zloupotrebio verovatno najveći prevarant svih vremena – čovek koji je obmanuo svet izmisliši čitavu jednu zemlju. On je samo jedan od sitnih varalica i velikih opsenara koje ćemo upoznati u sledećem poglavlju, *Manifest prevare*, koje istražuje našu većitu opčinjenost prevarantima. Od zapanjujuće jednostavne prevare prvobitnog varalice Vilijema Tompsona preko sovjetskog prevaranta koji je nadigrao državni aparat do Francuskinje koja je decenijama živela u raskoši na osnovu nepoznatog sadržaja tajanstvenog sefa, pozabavićemo se najneverovatnijim šarlatanima u istoriji i zapitaćemo se koliko je to bila prevara, a koliko su i sami verovali u to.

Ono što svako živi zna o političarima jeste da oni lažu. Vođe naših velikih zemalja nisu uvek iskrene prema nama. Da budemo poštteni prema (nekim) političarima, to je možda pomalo nepravedno – ali neistine ovog zanata ipak zaslužuju posebno poglavlje. U poglavlju *Zvanično i prijateljsko laganje* ispitaćemo nisku veštinu političke obmane: od izvrtanja činjenica preko teorija zavere i neuspelih zataškavanja do ratne propagande.

Gde god postoji mogućnost zarade naći će se neko spreman da zbog zarade izopači istinu. u poglavlju *Sumnjiva posla* govorićemo o dva najveća krivca: trgovini i medicini. Poslovi se od pamtiveka oslanjaju na male i velike obmane, od Eanasira, drevnog mesopotamskog trgovca bakrom koji je uzimao kupcima novac ali im nije isporučivao bakar (i time podstakao prva sačuvana pisma žalbi klijenata) do Vitakera Vajta koji se u devetnaestom veku obogatio nizom prevara. Srešćemo i odabrane istorijske trgovce lažnom nadom, od zloglasnog „doktora jarca“ – politički ambicioznog pionira novog medija koji se obogatio hirurški usađujući testise jaraca impotentnim muškarcima – do čoveka koji je ovekovečio svoje ime tako što je izmislio hipnotizam pokušavajući da ostvari nešto sasvim drugo.

Do tog trenutka srešćemo mnoge najupečatljivije lažljivce u istoriji. Ali ako mislimo da su lažljivci naša jedina nevolja, onda ćemo se neprijatno iznenaditi. Ako su laži i sranja oduvek s nama, šta to znači za industriju znanja – za nauku, istoriju i sve ostale načine utvrđivanja činjenica o svetu? Jesmo li osuđeni da provedemo život u magli dezinformacija ili postoje neki koraci koje možemo preduzeti da vratimo kazaljku malo unazad prema poštenju?

Ova knjiga povešće vas u obilazak samo nekih od najneverovatnijih laži, najbezočnijih sranja i najtvrdokornijih neistina. Mnogo štošta biće vam neubedljivo – a ipak, neko je u to poverovao. Na kraju ćete shvatiti da Doba istine nika da nije postojalo i naučićete da cenite čudesnu raznovrsnost koještarija koje smo smislili kao vrsta. Otvoreno rečeno, ova knjiga stvoriće od vas bolju, pametniju i privlačniju osobu.

Časna reč. Zar bih vas ja lagao?

Prvo poglavlje

Poreklo privida

Ovo je knjiga o istini – tačnije, o onome što nije istina. Na nesreću, to znači da pre nego što krenemo dalje u knjigu, moramo malo da razmislimo o tome šta je zapravo „istina“. I, što je još važnije, šta nije.

Stvar je u tome što se ovo neviđeno brzo zapetlja, i to samo zbog toga što postoji mnoštvo načina da se ne bude u pravu. To će ponekoga možda iznenaditi. Mnogo nas podrazumeva da postoje jednostavno istina i laž i da ih je, štaviše, lako razlikovati. Nažalost, to nije tako jednostavno. Kroz čitavu istoriju ljudi koji su razmišljali o suštini istine i njenih suprotnosti shvatali su uvek iznova jedno središnje načelo: u pravu se može biti samo na izuzetno ograničen broj načina, dok postoji gotovo beskonačan broj mogućnosti da se pogreši.

„Istina ima samo jednog oca, ali laži su kopilad hiljada ljudi i rađaju se svuda“, jadao se elizabetinski pisac Tomas Deker 1606.¹ Ili, kako se izrazio filozof iz šesnaestog veka Mišel de Montenj u svom eseju *O lažljivcima*: „Kad bi laž, kao istina, imala samo jedno lice, bilo bi nam lakše... ali

neistina ima stotine hiljada oblika i beskonačno polje bez ikakvih granica.“

Ova knjiga je pokušaj popisivanja samo nekih od tih stotina hiljada oblika.

Naše vreme ni izdaleka nije prvi period istorije opsednut istinom ili nedostatkom istine. Čitavih nekoliko stoleća Evrope ponekad se nazivaju „Dobom obmane“ jer je laganja bilo toliko – kontinent su od početka šesnaestog veka cepali verski sukobi i svi su morali da nose masku obmane samo da bi preživeli.

Makijaveli, čovek toliko usko povezan s veštinom političke obmane da se ona i dalje (prilično nepravedno) naziva njegovim imenom, napisao je 1521: „Vrlo dugo nisam rekao ono u šta verujem, niti verujem u ono što govorim, a ako slučajno i kažem istinu, sakrijem je među toliko laži da ju je teško pronaći.“² Budimo iskreni – svi smo na poslu imali takve dane.

Ljude je tokom istorije laž toliko brinula da su smislili izuzetno raznolike načine da prepoznaju lažove. Drevne indijske Vede predlažu postupak zasnovan na govoru tela i kažu da lažljivac „ne odgovara na pitanja ili okolišno odgovara, šara nožnim palcem po tlu i drhti, lice mu pobledi, češe se po glavi, pokušava na svaki način da se udalji...“³ Takođe u Indiji, nekoliko vekova kasnije, primenjivan je postupak zasnovan na težini: čoveka optuženog za laganje stavljali su na jedan tas terazija, a na drugi tegove dok se ne postigne savršena ravnoteža. Onda je optuženik silazio, terazijama bi se održao kratki govor s pozivom da kažu istinu, a zatim se čovek ponovo penjao na tas. Ako tegovi pretegnu, onda je optuženi nevin; ako je ravnoteža ista ili čovek pretegne, onda je kriv.⁴

(Zanimljivo je da ovo govori o potpuno drugačijem odnosu između težine i istine nego u mnogim evropskim

okultnim suđenjima: u Indiji je lakoća povezana s nevinošću, dok je u Evropi neočekivana sposobnost plutanja bila dovoljna da se optužena osoba osudi za veštičarenje. Indijski pristup, kao retko koji, govori u prilog toga da treba da se olakšate pre nego što izađete pred sud.)

Naravno, druge kulture više su volele jednostavnije i neposrednije postupke za prepoznavanje lažova, na primer usijane žarače ili vrelu vodu. Nije sasvim jasno da li su ti postupci bili delotvorniji.

Vrlo dugo su se ljudi svojski trudili da klasifikuju različite vrste neistina. Bilo je to nešto nalik teološkom sastavljanju spiska za „Bazfid“. Još 395. godine nove ere sveti Avgustin na velika zvona je objavio osam vrsta laži po opadajućem redosledu zla: laži u religijskom učenju, laži koje škode drugima i ne pomažu nikome, laži izrečene radi uživanja u laganju, laži rečene da se „drugi umilostive u mirnu raspravu“, laži koje ne škode nikome a nekome pomažu materijalno, laži koje ne škode nikome a pomažu nekome duhovno i laži koje ne škode nikome a pomažu da se neko zaštiti od „telesnog oskvrnuća“. (Mislim da je pod ovim poslednjim podrazumevao ometanje seksa, ali nisam potpuno siguran.)

Danas, naravno, laži kategorizujemo drugačije. No, i dalje postoje prefinjene nijanse kojih možda nismo svesni. Svi smo čuli za dobronamerne, nevine bele laži – bezazlene društvene izmišljotine koje nam omogućavaju da se slažemo i ne pobijemo se međusobno – ali znate li da postoje i laži drugih boja? „Žute laži“ govore se zbog nelagode, stida ili kukavičluka, da prikriju neuspeh: „Laptop mi se pokvario i onaj izveštaj za koji sam rekao da ću ga sigurno završiti za danas je izbrisan.“ Potpuna suprotnost njima su „plave laži“ koje izgovaramo iz skromnosti i njima umanjujemo svoja dostignuća („Oh, taj izveštaj nije ništa posebno, Ket

je zapravo odradila najveći deo posla“). „Crvene laži“ možda su najzanimljivije – izgovaramo ih bez ikakve namere da obmanemo. Govornik zna da laže, njegovi slušaoci znaju da on laže, a i on zna da slušaoci znaju. Svrha ove laži nije da obmane bilo koga – ona je signal slušaocima koji ne može glasno da se izgovori (bilo da je to jednostavno: „Jebi se“ ili nešto bezazelnije: „Hajde da se pravimo da se ništa nije desilo“). Zamislite bračni par koji poriče da su se njihovi susedi sinoć teško svađali iako znaju da su svi čuli svađu i eto vam crvene laži.

Često se kaže da laž oprtči pola sveta dok istina još nije obula cokule. (Pitanje *ko* je to rekao mnogo je zapetljanije. Ova izreka često se pripisuje Marku Tvenu, Vinstonu Čerčilu, Tomasu Džefersonu i brojnim drugim uobičajenim sumnjivcima. Ta pripisivanja su, naravno, laž. Najraniji oblik izreke verovatno je potekao iz pera slavnog irskog satiričara Džonatana Svifta koji je 1710. primetio da „laž leti, a istina hrama za njom“.)

Ko god da je to rekao, svakako je istina da sranja mogu da se kreću zapanjujućom i zastrašujućom brzinom, kao što znate ako ste ikada pokušali da poreknete glasine na internetu – to zapravo i jeste ono od čega živim, pa znam, verujte mi.

No, razlozi zbog kojih neistina tako često ima prednost nad istinom manje imaju veze s relativnom brzinom istine i laži ili čak s nepraktičnom obucom istine, a više s razmerama i raznovrsnošću ponude laži. Za svaku laž koja oprtči pola sveta postoji možda hiljadu laži koje ni prag ne prekorače. No, sam broj mogućih laži – nesputanih potrebom da se poklapaju sa stvarnošću – obezbeđuje ogroman darvinovski probni teren za pronalaženje najuverljivijih i najtrajnijih laži, onih zombijevskih neistina koje se neprestano vraćaju. To

podseća na one vrste riba koje polože dva miliona jaja kako bi samo dva potomka uspjela da prežive.

Nasuprot tome, istina je... pa, dosadna. Ona nekako samo sedi kao mala siva mrlja neodređene veličine, poznata, ali nedokučiva. Osim što je pomalo dosadna, takođe je izazivač nemoćnog besa; kao što će posvedočiti svako kome je posao da definiše sitnu mrvicu istine, ona ima gadni naviku da isklizne iz ruku baš kad pomislite da ste je uhvatili.

Postoje, naravno, izvesne potpuno neporecive istine: vatra je toplija od leda; brzina svetlosti u vakuumu je konstantna, najbolja pesma svih vremena je *Dancing On My Own* pevačice Robin. No, kada krenemo dalje od tih nepromenljivih zakona prirode, sve se uznemirujuće brzo zamuti. Uхватite sebe kako vrlo često govorite: „Raspoloživi dokazi nagoveštavaju...“, i: „Da, ali šta je sa širom slikom?“ Svako ko je provodio vreme u potrazi za tačnošću i dokazima razume kako svaki novi delić znanja samo podstiče deset novih pitanja; svaki put kad pomislite da se primičete prosvetljenju, stvarnost se povuče dalje iza horizonta, a vi ostanete da se davate u moru upozorenja. U tom smislu istina nije opipljiva, nego je dugo izbezumljujuće putovanje prema odredištu do kog nikada nećete stići.

Nasuprot tome, nebrojene neistine koje nam svet nudi su zavodljive, prilagodljive i, da budemo iskreni, često neizmerno zabavne.

Ova knjiga će se pozabaviti samom raznovrsnošću neistina, jer laži su zapravo samo jedan od „stotina hiljada oblika“ koje neistina može da poprimi.

Na primer, tu je spinovanje, veština političke obmane. Najveća lukavost spinera je to što čak ne mora da laže da bi bio nepošten. Dok mnogi političari lažu (ovo je pravi šok, znam), vrhunac spinerskog zanata jeste da nagovesti nešto

potpuno neistinito izgovarajući samo istine – da sagradi kuću besmislica od cigli istine. Tu je zatim samoobmana, dosledna sposobnost ljudi da ne budu u pravu ubeđujući sebe da jesu u pravu, od načina na koje precenjujemo sopstvene osobine do toga kako podležemo masovnoj histeriji i psihologiji rulje. I najzad, tu je možda najrasprostranjeniji i najštetniji oblik neistine – sranje.

Za svoje razumevanje sranja moramo da se zahvalimo filozofu Hariju G. Frankfurtu – on je prvi posvetio ozbiljnu pažnju analizi ove složene teme u svom uticajnom radu *O sranjima*. (Da, Hari Frankfurt se očigledno silno zabavljao baveći se filozofijom.)

Njegov glavni zaključak, uprkos onome što možda mislite, jeste da laganje i prosipanje sranja nisu jedno isto. Napisao je: „Niko nije u stanju da laže ako ne misli da zna istinu. Prosipanje sranja ne iziskuje to uverenje.“

Drugim rečima, lažljivcu je duboko stalo do istine, jednako kao što je pomorcu duboko stalo do santi leda. Lažov mora da zna gde je tačno istina kako bi svesno i precizno mogao da je izbegne. Nasuprot tome, onima koji prosipaju sranja istina je nebitna; mogu da je upotrebe ili ne. Kod prosipanja sranja izvesna slučajna tačnost u najboljem slučaju je izborni dodatak; ako se svet sranja koji stvarate slučajno poklopi sa stvarnim svetom, to vam neće mnogo naškoditi, a može čak i da pripomogne. Za lažova pak nemarno priznanje nezgodne činjenice može biti sudbonosno.

Sranja dejstvuju prema logici sna, jednostavno guraju dalje kroz nedoslednosti zato što, pa, uvek imaju smisla. Frankfurt naglašava da je „ta ravnodušnost prema tome kako stvari zaista stoje“, po njegovom mišljenju, „suština prosipanja sranja“.

Zbog tog su posledice prosipanja sranja po svet potpuno drugačije. Laganje je skalpel; prosipanje sranja je buldožer. Ako ste se nedavno osvrnuli oko sebe i zapitali se kako se ti što slažu čim zinu tako drsko izvlače i zašto ljudi njihove laži ne razotkriju kao laži, pa... eto vam odgovora. Optuživali ste ih za pogrešnu stvar. Laganje – ta osetljiva i analitična profesija usredsređena na pojedinosti – nije naša glavna nevolja. Naša glavna nevolja je prosipanje sranja.

I na kraju, posle svih ovih vrsta neistina, tu je i dobra stara mogućnost da jednostavno niste u pravu.

Kao što sam spomenuo, ja radim u organizaciji za proveravanje činjenica i redovno nailazimo na široku lepezu načina na koji ljudi mogu da pogreše. Tih načina ima toliko da smo prošle godine izmislili neku vrstu eksperimenta kojim pokušavamo da privolimo ljude da razmisle o svim različitim vrstama grešaka na koje mogu naići. Zamisao je da uklonimo sve ono zbunjujuće i zapetljano što obavlja gotovo sve na svetu i svedemo svaku priču na jednu jednostavnu činjeničnu tvrdnju dobijenu iz jednog izvora – na situaciju u kojoj se ne možete osloniti na druge izvore osim na tvrdnje koje tu tvrdnju osporavaju ili potvrđuju. Mi je zovemo „igra časovnika“ i evo kako ide:

Iznenada vas budi uporna zvonjava telefona. Otvarate oči. Nalazite se u nepoznatoj sobi, slabo obasjanoj svetlom koje se probija oko vrata iza kojih pretpostavljate da je kupatilo. Na osnovu univerzalnog uređenja sobe koji vam kaže da ste kao kod kuće, ali ne baš, shvatate da se nalazite u nekakvoj hotelskoj sobi. Niste sigurni u to gde ste i kako ste tu stigli, ali na osnovu zamagljenosti svog uma polako zaključujete da vas muči vremenska razlika posle dugog avionskog leta.

Nemate pojma koliko dugo ste spavali.

Tražite pogledom po sobi nekakav trag. Ne vidite nikakav časovnik, a prozore prekrivaju zavese za zamračenje, pa ne znate da li je napolju dan ili noć. Telefon na noćnom stočiću i dalje preglasno i uporno zvoní. Pipate rukom i podižete slušalicu.

„Hej, stigao si!“ kaže malo suviše veseo glas s druge strane. Govori s nekim neodređenim naglaskom za koji niste sigurni odakle potiče.

„A?“ odgovarate vi. „Ko je to?“

„Ovde Bari!“ kaže glas. „Drago mi je što se najzad čujemo!“ Niste sigurni ko je Bari, ali odlučujete da nastavite dalje.

„Ja, ovaj...“ započinjete, a onda shvatate da ta rečenica ne vodi nikuda. „A... koliko je sati?“ dovršavate mlitavo.

„Sačekaj malo“ kaže osoba koja tvrdi da je Bari, „idem da pogledam na sat.“

Čujete spuštanje slušalice pored telefona i korake kako se udaljuju. Prolazi neko vreme, nekoliko sekundi ili minuta, niste sigurni. Koraci se vraćaju.

„Pet je sati, drugar“ kaže samozvani Bari.

„... U redu“, kažete vi.

Pitanje glasi: možete li da nabrojite sve različite načine na koje vaše uverenje o tome koliko je sati može u tom trenutku da bude pogrešno? Upozorenje: verovatno ih ima više nego što mislite! Do sada smo ih pronašli dvadesetak, a sigurni smo da smo neke prevideli.

Hajde, razmislite koliko načina možete da pronađete. Zamislite da u ovom trenutku svira neka laka i prijatna muzika.

(PESMA TAKE FIVE DEJVA BRUBEKA SVIRA DOK DUBOKO RAZMIŠLJATE O SATOVIMA I PITATE SE JE LI PISAC POLUDEO.)

U redu, jeste li završili? Odlično! Da razmotrimo prvo one najočiglednije. Barijev sat možda ne radi dobro: možda žuri ili kasni, možda je stao, a možda radi savršeno, ali je podešen na drugo vreme. Možda je to neki sat koji se teško čita, jedan od onih prenakičenih dizajnerskih satova od reciklirane daske izvađene iz vode i staklenih lopti koji vrlo lepo izgledaju na zidu, ali ne pokazuju vreme jasno osim kad je iver posle kuglice. Možda to uopšte nije sat. Možda je to slika sata. Možda Bari uopšte nema sat, nego je ranije zamolio nekoga da mu napiše na papiru koliko je sati.

Možda ste vi i Bari u različitim vremenskim zonama, pa vam je on rekao tačno koliko je sati, ali kod vas nije toliko. Možda je zaokružio do bližeg punog sata da bude zgodnije, ali vama to ne koristi jer želite da znate preciznije. Možda je zaista bilo pet sati kad je pogledao na sat, ali kad se vratio na telefon više nije.

Možda vas je Bari namerno slagao, iz ko zna kog podlog razloga koje Bariji imaju. Možda nije lagao, ali je srao jer ne zna da gleda na sat ali neće to da prizna. Možda *misli* da zna da gleda na sat, ali zapravo nema pojma kako satovi rade. Možda je hteo da kaže: „Devet je sati“, ali je rekao pogrešno.

A možda je zaista rekao: „Devet“, a vi ste ga pogrešno čuli. Možda zapravo vi ne razumete kako vreme funkcioniše pa mislite *Ah, pet sati, znači skoro će ponoć*. Možda ste pretpostavili da on neće uračunati vreme koje je potrošio vraćajući se na telefon, pa mislite da je pet i pet minuta, a on je zapravo to uračunao.

Možda, u stanju lake paranoje, *podrazumevate* da vas Bari laže, pa sada pouzdano znate samo da svakako nije pet sati. No, niste u pravu. Bari je dobar čovek, vaš prijatelj i nikad vas ne bi slagao. Zaista je pet sati, a vas je nepoverenje zavelo.

Možda vi i Bari čak ni ne koristite isti sistem računanja vremena. Možda je on inženjer u Nasi i radi na projektu leta na Mars, pa mu je sat podešen na marsovski dan koji je trideset sedam minuta duži od zemaljskog.

Možda ono: „Pet je sati, drugar“, uopšte nije bio pokušaj da vam kaže vreme, nego lozinka tajne službe za koju obojica radite, a vi ste to zaboravili zbog traumatske amnezije.

Možda vreme, tu tajanstvenu reku koja nas sve nosi, ljudska bića ne mogu tačno da izmere, pa uprkos trudu dobijamo samo grube približne vrednosti.

A možda... možda je on mislio na pet ujutru, a vi ste pretpostavili da misli na pet po podne.

U redu, sve ovo vam možda deluje besmisleno, ali svi ovi načini da pogrešite u vezi s vremenom poklapaju se s primerima iz života kako pogrešna informacija izađe u svet. Da, čak i oni glupi, na primer da Bari dejstvuje po marsovskom vremenu ili pokušava da vam da špijunsku lozinku.

Neki primeri iz stvarnog života su prilično očigledni: zaokružite vreme pregrubo, ne uračunate greške (vreme između gledanja na sat i povratka na telefon), ne znate da je izvor naprosto nepouzdan (recimo sat koji kasni). Sve su to uobičajeni problemi, naročito ako baratate činjenicama zasnovanim na podacima. Pokušaj da saznate koliko je sati gledajući u časovnik koji stoji ili čitajući s papirića poklapa se s navikom ljudi da budu potpuno uvereni u nešto iako bi trebalo da im je jasno da zapravo nemaju temeljnu upotrebljivu informaciju. Barijev marsovski časovnik je iznenađujuće uobičajena greška – ljudi jednostavno ne shvataju da koriste potpuno različite definicije istog osnovnog koncepta. (Setite se da je Kristifor Kolumbo „otkrio“ Ameriku samo zato što nije tačno znao koliko je daleko Azija, a nije to znao jer je baratao obimom Zemlje na osnovu izvora za koji je

mislio da koristi rimsku milju, a koristio je arapsku koja je drugačije dužine.)

Čudnovato, ali dok sam istraživao za ovu knjigu otkrio sam da mi nismo prvi smislili ovu vrstu eksperimenta. Godine 1936. Viljalmur Stefanson, čovek pomalo sumnjive karijere neustrašivog polarnog istraživača, malo je skrenuo s utabane staze i napisao knjigu *Pustolovine u greškama* – citat na početku ove knjige je iz nje. U njoj je izneo vrlo sličan eksperiment, samo je umesto časovnika upotrebio kravu.

Njegov primer počinje ovako: „Čovek ulazi spolja i kaže da je u prednjem dvorištu crvena krava.“⁵ Na prvi pogled bi se reklo da tu nema ničega dvosmislenog. Crvena krava ili jeste u prednjem dvorištu ili nije. No, Stefanson napominje da zapravo postoje „brojne“ mogućnosti za grešku. Krava možda zapravo nije krava – možda je vo ili junica. Dodaje i da je čovek „možda slep za boje i da krava (nevezano s filozofskom tačkom gledišta) uopšte nije crvena“. Ili je, napominje, do trenutka kada nam je čovek to rekao pas možda oterao kravu.

Nadam se da vas je ovo blebetanje o kravama i časovnicima ubedilo da, iako vam se ponekad čini da se davite u moru neistina, za to postoji dobar razlog: neistine jednostavno imaju prednost nad istinom jer ih ima mnogo više. No, to im nije jedina prednost. Mnogo štošta u našim mozgovima i društvima omogućava neistinama da cvetaju.

Veoma dugo smo verovali da je laganje jedinstveno ljudska osobina, naš prvobitni greh. No, ispostavilo se da ljudi nisu jedina bića koja lažu. Za početak, životi mnogih biljaka i životinja temelje se na obmani – setite se oposuma koji se pravi mrtav, kukavice kako parazitski sedi u tuđem gnezdu ili orhideje koja liči na seksi pčelu kako bi namamila glupe zagorele trutove da je opraše. No, možete s pravom reći,

to nije baš *laganje* – to je samo nevoljni krajnji proizvod mnogih naraštaja evolucione trke u naoružanju. To je tačno, ali postoji mnoštvo dokaza da su neke pametnije životinje savršeno sposobne za namernu obmanu.

Uzmimo jedan naročito upečatljiv primer: u svom radu „Mogu li životinje da lažu?“ semiotičar Tomas A. Sebeok spominje „zgodnog tigra“ iz ciriškog zoološkog vrta koje je naučio da namerno primami posetioce do rešetki svog kaveza „izvesnim nizom zanimljivih aktivnosti“.⁶ Kad se očarani posetioци dovoljno primaknu, tigar ih je – ne umem to drugačije da kažem – polivao snažnim mlazom mokraćе. Tigru se ova smicalica očigledno toliko dopadala da je uprava vrta morala da postavi znake s upozorenjem da mu ne treba verovati.

Ovaj tigar nikako nije jedini primer. Jedan delfin u istraživačkom centru u Misisipiju, obučен da pomaže u skupljanju otpada iz svog bazena za nagradu u vidu ribe, naučio je da skriva otpad ispod stene i onda ga iznosi na površinu kako bi na prevaru dobio više ribe.⁷ Zabeleženo je da šimpanze izvode raznovrsne obmane. Nevoljno se keze kad su uznemireni – jedan šimpanza kome je drugi iza njega pretio viđen je kako namerno gura usne preko zuba pre nego što se okrenuo i odglumio da se ne plaši. Drugi mladi mužjak, najslabiji u grupi, viđen je kako krišom pokušava da zavede ženku kojoj mu dominantniji mužjaci ne bi dozvolili da priđe. Kad ga je jedan stariji mužjak prekinuo, pokrio je erekciju šakama kao lik iz neke britanske seksi komedije od pre pedeset godina.⁸

Obmana je usađena u veliki deo sveta prirode, pa možda ne bi trebalo da smo suviše strogi prema sebi što ponekad slažemo.

Obmana nije prirodna, nego se po svemu sudeći razvila. Jedna naučna studija pokazuje da kod svih primata postoji